

KÖBÁNYAI JÁNOS

*El- vagy (meg)fojtott emlékezet**

HELLER ÁGNES FRISS EMLÉKE

Ha emlékezés, sőt, Heller Ágnes egyik fontos könyve után „önéletrajzi emlékezés” e konferencia – az első, mióta ki- és fölúszott közülünk más dimenziókba – központi témája, akkor rám is vonatkozik, hogy a megütött hangot vigyem tovább, azaz: hogy „önéletrajzi emlékezés”-be fogjak.

Azonban nem teoretikusan kezelve vagy értelmezve a fogalomkört. Hiszen, már csak a mesterségemnél is fogva a „tárgyat” epikus keretek között és szabályok szerint kellene/illene elbeszélmem. Annál is inkább, mert közöm van Heller Ágnes „önéletrajzi emlékezéséhez”. S mert nekem van közöm hozzá, ezért az én „önéletrajzi emlékezésem” is. Ezért lenne hasznos regénybe kezdenem, itt és most, noha ez, sajnos, lehetetlen, pedig csak ez a forma és terjedelem meríthetné ki tisztességesen a mondanómat. Nemcsak a konferencia rendje szab szűk határt e regényperspektívának, hanem az időnek egy másik dimenziója is: nevezetesen annak az egyelőre beláthatatlan időtartamnak az elérkezése, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy a lélek hordójában befejeződjék az *ún.* tények cefréréből az emlékké üledés és desztillálódás folyamata.

*

Ez az első megszólalásom Heller Ágnesről a halála után, mégpedig az első megszólításom okán. Tehát most lépek ki a nyilvánosságba a magam emlékvivódás-közegéből, amióta Ágnes elment. (A Múlt és Jövő a magam közege – illetve közös „(ön)életrajzunk” terepe is egyben. Ott ugyanis, halála napjától kezdve – 2019. július 19. – harminc napon keresztül minden nap írtam egy-két emlék-hírlevelet a *slosim* – a zsidó harmincnapos gyász – alatt, egy-egy róla készült fotómhoz kapcsolódóan, hogy ezzel is tompítsam a bennem vágott úrt. Pontosabban: hogy a feltörő emlékekkel tömködjem be a léket, amelyet hirtelen távozása ütött az „(ön)életrajzomon”. (Egybeszerkesztve: „Heller Ágnes slosimja”, Múlt és Jövő, 2019/3.) Ugyanis Ágnes halála a végtelenségbe merevítette azt az állapotot, amelybe a viszonyunk a halála előtti évben el és leszakadt, s ezért ezen, bármeddig éljek is e földön, semmilyen emlékmunka, semmilyen vele folytatott egyoldalú párbeszéd már nem változtathat. Hacsak az álmokban, a tudatalatti szférában nem rendeződhet át ez a kimerevedett viszony, ahol – ahogyan írja *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája* című könyve (Budapest, 2015) előszavában: „A tudatalan nem termel alapanyagot, csak rendezi azt. Ehhez a tudat által szállított alapanyaghoz nemcsak a személyes tapasztalat tartozik, hanem a kollektív tapasztalat, a kollektív szöveg is. E kettő szét nem választható. [...] az álomban megjelenő dolgok épp-így-léte nemcsak kétséges, hanem többnyire valószínűtlen is. Ez arra

* Az itt olvasható szöveg előzménye a Budapest Főváros Levéltára által, 2021. március 11–12-én, online formában megrendezett *Önéletrajz és filozófia* – Konferencia Heller Ágnes emlékére című tanácskozáson elhangzott előadás. Az írás, mely az elmondottak jócskán kibővített változata, a konferenciakötetben nem fog szerepelni.

is mutat, hogy a tudattalannak más szerep jut az önéletrajzi emlékezésben, mint az álom esetében. Az álom esetében kreatív és kifejező, az önéletrajzi emlékezés esetében bezáró, eltemető, de azért mondhatjuk, hogy mindkét esetben, ha nem is ugyanazon a módon, »személyiségvédő«.

*

„Önéletrajzi emlékezés”. Nyilvánvaló, hogy Heller Ágnes emlékezetéről van szó a személyéről szóló konferencián. Erre kértek fel a szervezők, hogy valljak, emlékezzek Ágnes remélhetőleg egyre inkább kiszélesedő nyilvános, s most kollektívva szerveződő-szervesülő emlékezete számára: mint közeli barátja, szerkesztője, kiadója. Azaz munkatársa, s nem utolsó sorban, mint a *Bicikliző majom*...

Kicsodája?

Hát igen.

Ez a kétely, zavar – nem bennem – okozza az írás (szólás) nehézségét, amelyet nem láttam pontosan előre, amikor elvállaltam e konferencián való részvételt. Ugyanis: kinek az „önéletrajzát” írom, beszéljem el: itt és most? A magamét vagy az övét? Hiszen csak a magaméra van úgy-ahogy rálátásom, és csak érte tartozom felelősséggel. Azonban a *Bicikliző majommal* a két „önéletrajz” – a maga teljesen eltérő paramétereivel, súlyával és jelentőségével, de mindezek dacára akkor is – egy ponton összekapcsolódott. Még pontosabban: mindkettőnk számára oly végzetesen összegubancolódtott.

Ez a kapcsolat – gubanc – most sem ereszt. Mégpedig a magam még író-dó-élődő „önéletrajza” miatt, s nemkülönben Heller Ágnes szintén még mozgásban lévő „önéletrajzból” emlékeztető átlényegülése folyamata is gombolyítja ezt a narratívát. Hiszen élete és életműve emlékké kristályosodása – kedvenc kifejezésével: homogenizálódása – során – ha akarom, ha nem – elsőrangú (önéletrajzi) feladatommá is horgadt föl e konfliktuscsofó (-gubanc) – amíg a saját önéletrajzomat/nyomot-emléket hagyásomat élelem.

A mindezt kiváltó kvázi önéletrajz már tőlünk független életet él. A *Bicikliző receptiója*, s vele sokosztatú olvasata és diskurzusa termékenyen kilombosodott – amelybe beletartozik egy bírósági tárgyalás irategyüttese is, amelyet Rényi Péter (Temesvár, 1920–2002, Budapest) örökösei indítottak Heller Ágnes, Kőbányai János és a *Kortárs* folyóirat ellen.)

A fogadtatás szétterjedéséhez – időben és térben – már nem sok közünk van, noha éppen az életrajz „ön”-része okán, míg életben vagyunk, szeretnénk azt – lehet, hiábavalóan – ellenőrzés alatt tartani.

E sokféle olvasattá szakadt gubanc gordiuszi csomóját Ágnes halála vágta szét – azzal a különbséggel, hogy Nagy Sándor temperamentumos problémamegoldásával ellentétben itt semmi sem lett megoldva-olvágvá.

*

S akkor a dadogó expozícióból a lecsóba csapva: ki a *Bicikliző majom* szerzője? Pontosabban: csak idézzük fel az 1998-ban megjelent könyv pontos – mert már akkor az eligazításra törekvő – címrendszerét. *Heller Ágnes: Bicikliző majom. Élet és korrajz. Kőbányai János interjúregénye.*

A „művelt olvasó” számára rögtön kiviláglik, hogy valami hasonlót akartam, hasonló szándékkal jelezni a címmel, mint Mikszáth Kálmán *Jókai Mór élete és kora* című munkája.

Mikszáth Jókai halála után fogott művébe, noha több, szerényebb igényű, a nagy mesélő alakjával foglalkozó írása már főhőse életében megjelent. Az én könyvem Heller Ágnes alkotó élete zenitjén készült, valamint az anyagom alapja nem kutatás és személyes tapasztalatok keverékéből állt össze, hanem interjúból és annak regényformába szabásából. Lehet, a kérdés-faggatás révén történt anyagbeszerzés miatt toldottam meg az alcímet – egy új fogalmat is kreálva az összevonásból: *interjúregény*. Hiszen ha valami élet- és korrajz: az nem lehet más, mint regény. Heller Ágnes szokta volt mondani, hogy a regény- és a történetírás egyaránt fikció, csak hogy amíg regény ezt nyíltan bevallja, a történetírás váltig tagadja.

S mivel Heller Ágnes (akárcsak Jókai Mór) történelmi személy, bármilyen fikciót mesél is el az életrajzíró – jelen esetben: az interjú kérdezője és írója, valamint az interjú alanya –, az az elvárás vele szemben – Heller Ágnes szerintem zseniális és bátor megállapításával ellentétben –, hogy „objektív”, azaz nem fikciós elbeszélést kapjon. Pedig éppen ellenkezőleg: a négykezes mű egymást hatványozó mechanizmusa szerint a kérdező kérdései s az arra adott válaszok két különböző „önéletrajzi” tudást, emléket képviselnek és illesztnek össze, hogy együttműködésük eredményeképp két fikció is gyömoszólódjon a regény öntőformájába.

A válaszadó elbeszélése (fikciója) nem kíván magyarázatot. Hacsak a tényekkel, vagy mások vele ellentétes emlékezetével, szembesítés okán nem – azonban ez egy másik, egyébként diszkusszálandó problémakör. Amit elméletileg is a *Bicikliző* vetett fel – már az előzetes folyóiratközlések nyomán. Ezért is – a firtató számonkéréseket élből kivédendő – került be már az első kiadás függelékébe a *Történetírás vagy memoár* című pótféjezet. Ez Ágnesnek azt a sokat kritizált elméletét járja körül szintén interjú formájában, hogy az is egy tény, az is egy „önéletrajzi” különlegesség, ahogyan ő emlékszik egyes eseményekre, emberekre – azaz a történelmi igazságot nem „torzítja el” a tényekkel, akár a nyilvánvaló tényekkel való szembemenés, hanem éppen ellenkezőleg: pontosítja, árnyalja. Ugyanis az is egy valóság (igazság), ha saját egyénisége, látószöge, akár ismétlődő álmai szűrője nyomán kikristályosodott, egyéni szemcséssel pettyezett emlékképet kapunk – mert benne sztereóban tárul fel valamely tény és egyúttal az a hatás, s nyomán a hozzáadás, amelyet egy adott szubjektumra gyakorolt, s amely ezért ezen a szubjektumon keresztül változott oly különleges „önéletrajzi emlékezéssé”.

Erre kitűnő és megfontolandó példa Ágnes Rényi Péterre vonatkozó emléke, amely perbe is torkollott. Az ő figurája a mai olvasónak már nem mond semmit, de a Kádár rendszernek egy fontos kultúrpolitikusa volt, ő szerkesztette, határozta meg a Népszabadságot – a párt és a hatalom legfontosabb sajtóorgánumát. Ez sokakról elmondható, azonban Ágnes emléke ezt a személyiséget egyedi módon zsidó oldalról közelítette meg egy Csoóri Sándorral folytatott – lehet, ezt is képzelt, de mégis annál igazabb – összeszikrázás során, amikor Csoóri bírálta – a Kádár-kor derekán járunk – a vezető zsidó értelmiséget, mint például a Népszabadság vezetését, mire Ágnes azzal replikázott, hogy Rényit ne tartsa zsidónak, mert aki egy palesztin merénylő mellé áll egy cikkében, aki egy kibuc óvodájából szedte az áldozatait, az nem nevezhető annak. Ez az állítás-álmom – sajnos – megjelent a Kortársban, a *Bicikliző majom* kedvcsináló fejezeteiben. Azonban, mint ez nem sokra rá kiderült: ez a cikk a valóságban soha meg

nem íródott, s ezért értelemszerűen nem is publikálódott. A per eredményeként ez a tudatba átlényegült tudás, amelynek forrását Ágnes elméletileg is feltárta – érdemes még egyszer idézni: „Ehhez a tudat által szállított alapanyaghoz nemcsak a személyes tapasztalat tartozik, hanem a kollektív tapasztalat, a kollektív szöveg is” – nekem félmillió forintomba fáj, a Rényiek anyám lakására is kivetett terhelése miatt, ezért fizette ki a hátam mögött akkori élettársam, Ágnestől pedig hosszú évekig vonták a Magyarországon elérhető nyugdíjából. A Kortárs-közlés – a szerkesztőségben végrehajtották is megjelentek – abból a szempontból volt szerencsésnek mondható, hogy a könyvből azonnal kivettem az inkriminált – kollektív igazsága miatt az én tapasztalataimmal is egyezően „valódi”-nak minősülő, de mégsem „valós” – állítást abban a minutumban, amikor az akkor még élő Rényi Péter szomorúan remegő hangon – mert ő valószínűleg érezte az „igazat mondd, ne csak a valódit” kvadrálását – fölhívott panaszával.

Ebben az esetben nemcsak hogy nem bújhattam el az ártatlan kérdező szerepe mögé. Ugyanis jómagam a kérdező s a válaszokból elbeszélést formáló – mint kortárs Népszabadság-olvasó – ezt az emléket hitelesnek tartottam – emlékszem, hogy az újság Izraelt „coveroló” kairói tudósítója gyűlöletkeltő cikkei nyomán hogy felment bennem a puppa nem is egyszer.

Azonban a kérdező „önéletrajzi” szerepe még inkább megvilágításra szorul. Ugyanis ő nem egy technikai készülék – mikrofon és hangrögzítő –, hanem a kérdései, majd a válaszok megszerkesztése szintén egy karaktert s e figura elbeszélését („önéletrajzát”) képviseli. Még akkor is, ha szándékosan, mert a megcélzott regény műfaja megkívánta rejtettségben is hagyva a mögötte létező (sőt: lélegző) személyiségét, mint – bizony – szereplőt. Merném – bár itt is félve – állítani: a kérdezettel egyenrangú szereplőt. Ugyanis ez a feltétele annak, hogy kérdései és szerkesztése nyomán „interjúregény”-fikció születhessen.

Jeruzsálemi doctor fatheremtől, Michael Silbertől (Debrecen, 1946–) tanultam, hogy minden történelmi munka alapja a kérdezés. „Ha jó kérdéseket teszel fel, akkor már helyben vagy, a munka javarészt elvégezted, mert a válaszok megkeresése, kutatása, már szinte magától jön a kérdések nyomán.”

Azonban hol itt az önéletrajz?

*

Ott, abban az ismeretlen tudatalatti tartományban, ahol a kérdező kérdései fölhorgadnak – mégpedig a nem vak, hanem a korszak atmoszféráját, problémáit analizáló érdeklődésből, ami a kérdezőt a történelem egy szeletének föltárása felé sodorja. Esetemben Heller Ágnes élete s nemzedéke mellett az alcímben feltüntetett kora érdekelt. Mégpedig – e tudatalattiból fölhozatalra negyedszázadnyi idő kellett – nagyon is „önéletrajzi” szükségletből. Már a *Bicikliző majom* első kiadása *Függelékében* rögzítettem, hogy azért nem hagytam békén a sok-sok mellékszereplőre kérdezéssel, mert nemcsak az ő életét akartam megénekelni, hanem ama zsidó értelmiségi nemzedék krónikájának summáját is, amely a holokauszt érett tudattal történő megtapasztalása ellenére Magyarországon maradt. Mégpedig a magyar zsidó tradíciót-funkciót folytató: a feudális hagyományaitól és ethosától még ki és meg nem szabadult magyar társadalmat átvezetni a modernitás korába. Ismétlem: a holokauszt, mégpedig a magyar holokauszt, rettenetesen egyértelmű leckéje *ellenére*. Ezt akkor még zsrnaliszta

leleményként értékeltem, nevezetesen, hogy milyen különleges sztori, amit a rendszerváltás kora végre felvethetett: hogyan fejlődhetett valaki cionistából kommunis-tává? Ennek szerettem volna utánamenni. A 20-25 oldalasra tervezett interjú kibontása volt a *Bicikliző* kiindulópontja.

Azt csak most fogom föl, hogy nem ez volt az alapkérdésem. Hanem ennél sokkal önéletrajzibb.

Miért vagyok/születtem én? Mai tudattal – de hát mi mással – abszolválom e konferenciát 2021-ben, a rendszerváltás korát (1988–2018) követő Orbán-korszak első év-tizedének (amelyet én 2010-től számítok) végén, ezért fogom fel csak most az akkori kérdéseim mai aktualitását.

A szüleim, Heller Ágnes nemzedéktársai, a holokauszt megtapasztalásában és konzekvenciái levonásában milyen alapon – hittel, jövőképpel – hoztak a világra engem? Mi volt az elképzelésük, döntésük rugója – amiről már az unokáinknak is van már sajna nemleges tapasztalata –, hogy a holokauszt traumáját egészségesen túl lehet-e élni? (Egészség nélkül meg minek?)

Erre kérdeztem a szüleimnél okosabb Heller Ágnestől 1996-ban, a rendszerváltás kora felívelő szakaszában, majd a meg nem valósult harmadik kiadáshoz 2011-ben (megjelent a *Múlt és Jövő* 2011/4. Tanú-számában: *Hazatérés. A második hét év, avagy kiegészítő interjúregény-fejezet a Bicikliző majom újabb kiadásához* címmel). S erre kérdeztem volna 2018-ban is.

Megbeszéltük az interjú részleteit, s hogy a 2018-as parlamenti választások másnapján vesszük fel, mert Ágnes annyira belebonyolódott a napi politikába – az interjú szempontjából: oly kardinális kételybe, nevezetesen, hogy egy holokauszt-túlélő hogyan támogathat olyan pártot vagy pártszövetséget, ha „örrot befogva” is, amely az antiszemitizmusban és holokauszt-tagadásban fogant? Lehet, zurnaliszta terveim szerint a friss választási eredmények konklúzióit azon-melegében rögzítettük volna, hogy még ez a korántsem napi aktualitás is beférjen a *Bicikliző* új és utolsó, változatába, hogy az majd a 90. születésnapjára megjelenhessen az általa kiválasztott 90 esszéjének gyűjteményével együtt, valamint *A filozófia rövid története gólyáknak* negyedik, befejező kötetével – a négy kötet együtt díszdobozban lesz majd kapható...

Ez a megbeszélés 2018 februárjában történt a Duna-parti lakásán a szokásos pohár fehérbor, s, jól emlékszem, pirítóásra kent (liba)töpörtyűkrémes szendvicsek fogyasztása közben. (Voltunk olyan jó viszonyban, hogy e remek összeállításból duplán kértem.) A parlamenti választások idején már nem voltunk beszélő viszonyban. Pontosabban: Ágnes nem volt beszélő viszonyban velem. Mégpedig a *Bicikliző majom* miatt.

Egy, a könyv megszületése óta – mint kiderült – bűvópataként tekergőző mérges kérdés miatt. Nevezetesen, ki is a szerzője e könyvnek? (Noha világos szerződésünk van e tárgyban, amely a könyv címének megfelelően engem nevez meg szerzőnek, s ezért jogtulajdonosnak.) Sőt: éppen ő volt az, aki *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája* előszavában ki is emelte: „rájöttem, hogy saját szűkebb, pusztán filozófiai történetemben is milyen sok dologra rosszul emlékszem. Nem is beszélve a *Bicikliző majom* című interjú regényről (1988, 2004), amelyet nem is én írtam, hanem a velem készített interjú sorozatból lett összeszerkesztve és -hegesztve az önéletrajz fikciója.”

[Bizonyára letelt már a számomra engedélyezett 20 perc. Úgyhogy itt félbe is szakítom az előadást, pontosabban az „önéletrajzi emlékezés” belőlem kiszakadását.]

Majd folytatom a konferenciakötetben – s lehet a *Bicikliző majom* következő, minden bizonnyal utolsó kiadásának elő- vagy utószavaként, mert *all after all* felelősségem, hogy ezt az elképzeléseimhez képest torzóban maradt élet- és korrajzot méltó módon elhelyezzem az utókor archívumában.

*

Innen folytatom 2021. július 15-én (az antológia meghosszabbított leadási határidejének utolsó óráiban). Azonban innen folytathattam volna kb. egy óra múlva is, magán az online konferencián 2021. március 11-én délután, amikor is a főnti szöveg felolvasása után Branczeiz Anna (PTE BTK) az *Önéletrajzi filozófia – Heller Ágnes a Bicikliző majom és A véletlen értéke című interjúköteteiről* szóló előadása következett, amely arra fűzte fel a mondandóját, hogy a Heller Ágnessel készült mindkét interjúkötet a „szőlő ízével” indít a főhős szájában, mint első emlékkal. (Nálam az első fejezetnek is ez a címe.) S fejtegetésében a megfogalmazások eltérő jelentésének próbált értelmet adni.

Rám nem jellemző – öregszem? – visszafogottsággal – noha lehetőségem volt rá – nem reagáltam az elhangzottakra. (Ahogy magában a saját megszólalásomban sem érintettem e kérdést. Lásd a fenti toporgást, a forró tejbegrízes tál széleinek kapargatását. Hiszen mindenről beszéltem, húztam-halasztottam a megszólalást, csak ne érjek el a csapdáig, s annak felfedéséig, amelybe az első adandó alkalommal – az ártatlan – mítoszképző folyamat – lám – már az indulásakor, lehet törvényszerűen, beleesett.)

Természetesen sem Heller Ágnes, sem én a három hónapig tartó – heti több alkalommal 7-8 órát is igénybe vevő – interjúkészítést, majd kiegészítő beszélgetéseket nem azzal kezdtem, hogy érdeklődjem, hogy négyéves korában hogy ízlett neki a szőlő, amikor egyszer vele és édesanyjával (még ismertem) befutott a vonat (honnan?) valamelyik (melyik?) budapesti pályaudvarra. S ha már az ifjú elemző az első mondatok s különbségeik mélységeibe kalauzolt, megemlíthette volna, hogy az én könyvem vagy ötszáz oldalnyi sodrás után szintén a szőlő ízével fejeződik be. „Gyakran szállok le Ferihegyen. Az az érzés soha nem múlt el, amikor főntről meglátom a fényeket. Nagy öröm fog el: ott van Budapest, ahol a sárga villamosok járnak. Otthon vagyok. Itt az otthonom.

S szétárad a számba a szőlő édes íze.”

Ezért az ívért regény a *Bicikliző*, ha „interjúregény” is, s ha regény: azt valaki írta, s ha előhozakodhatok vele: jómagam. Már csak ezért sem volt elegáns (eufemizmus) e könyvemnek még figyelmesebb olvasójának Georg Hauptfeldnek ezzel az általam kitalált – és persze a helyén elvarrt – regénykezdetemet eltulajdonítania. (Rá is kérdeztem tőle az utolsó mondatra, nem túl kellemes levelezésünk során, amikor kikérte magának, mind a regény szó/fogalom, s mind a nevem megjelenítését a címlapon.) A regénynek – számtalan esztétikai megközelítés foglalkozik vele – meghatározó motívuma a leütött első mondat/hang. (Mint a rokon műfajban: a zenében.) Ugyanis az egész művet megelőlegezi/meghatározza. S persze az utolsó, lezáró mondat is, aminek szerves kapcsolatban kell állnia az elsővel. De Hauptfeld a *Bicikliző majom* még központibb motollájára is rátette a kezét, abban a vágyban, hogy maga szöhet vele. Magát a kérdéseket is – amint azt előszavában hetykén be is vallotta, tőlem vette (*A véletlen értéke*, 2019). „A Heller Ágnessel folytatott beszélgetésekre elsősorban a Kőbányai János által jegyzett *Bicikliző majom* (1999), és a Francesco Comina és Luca Bizzarri

nevéhez fűződő *I miei occhi hanno visto (Láttak az én szemeim)* című könyvek segítségével készültem.”

Vajon egy interjúnak mi a motorja, ha nem a kérdés?

Georg Hauptfeld, *A véletlen értéke* című könyv szerzője, kollega, maga is könyvkiadó (Edition Konturen). Szerette volna megszerezni a *Bicikliző majom*, pontosabban a *Der Affe auf dem Fahrrad*, Philo Kiadónál 1999-ben megjelent fordítását (magam adtam el a hitleráj előtti neves zsidó kiadó munkáját folytató berlini házaspárnak még kéziratban a könyvet az 1998-as Frankfurter Nemzetközi Könyvvásáron, s az 1999-es alkalmon – Magyarország volt a díszvendég – már meg is jelent, sajnos szintén hagyva a nevemet a címlapról). Hauptfeld 2018-ban Ágnes 90. évfordulójára szerette volna kihozni, azon az alapon, hogy a kiadó már megszűnt, és szabadok a jogok. (Szerintem akkor sem – de mindegy.) (Még arra is tett kísérletet egy furmányos kisbetűs német nyelvű paragrafussal, hogy a jogokat teljesen megszerzi, ezért Ágnes is – ahogy nekem írta, remélem igaz – nagyon letolta.)

Először igen nyitottan álltam a kéréséhez, mert alkalmat láttam arra, hogy a második (2004), valamint a meg nem jelent harmadik kiadás (*Hazatérés, A második hét év, avagy kiegészítő interjúregény fejezet a Bicikliző majom újabb kiadásához*, Múlt és Jövő, 2011/4.) szövegeivel gazdagodjon az opus, sőt azzal is, amit még hozzátettem volna Ágnessel való megbeszélésünk szerint: a választás másnapján készítenődő, feltehetőleg utolsó, a 90 éves évfordulót megelőlegező interjúval. És a magyar, a német és az egész világot eligazító lábjegyzetekkel. Ez valóban új dimenziót nyithatott volna Ágnes bemutatásában, és legitimitációt az Amazonon máig kapható könyv mellett. Azonban a kollega egyetlen mondat/fillér investícióra nem volt hajlandó.

Amikor azzal fenyegetett, hogy ha nem engedem át kényére-kedvére a *Biciklizőt* a nevem mint szerző feltüntetése nélkül (az övé szépen rajta helyezkedik: felül a cím felett, „ahogy kell”), akkor megcsináltatja mással, mégpedig – a fordítást megspórolandó – németül. „Szakmai” alapon arra gondoltam, hogy ez csak egy blöff, mert Heller Ágnes Magyarországon eltöltött életével kapcsolatban – nem nyelvi, de társadalmi, szellemi begyökerezettség szintjén – csak a magyar talajba született-meggyökeresedett szellemi ember tud kérdezni. (Érdeklődtem Dalos Gyurinál e tárgyban, az egyetlennél, aki erre a feladatra vállalkozhatott volna, de megnyugtattott, hogy nem kérték fel, s nem is nyújtott volna segítséget kismimmizésemhez.)

Voilà. Az igazi ok-seb, hogy meglehetősen grafomán létemre, miért az utolsó pillanatban adom le az antológiába a kéziratot. Ugyanis itt, az írásban már nem fojthatom magamba tovább, ami miatt csak a szorongásos álmok kerülgetnek, sajna, még mindig gyakran. Nevezetesen, hogy ennyire gazdag barátság és szellemi munka után miért szakadt meg oly jóvátehetetlenül a személyes és munkatársi kapcsolatunk? (Fenyő Ágnessel, hosszú ideig élettársammal, s társammal a Heller Ágnessel való barátságban, egy s ugyanazon éjszaka, kb. egy hónapja – ő Budapesten, én Izraelben – azt álmodtuk, hogy Heller Ágnes közli velünk, hogy a halála médiakacsa volt, ő továbbra is él, csak nem akarja tartani velünk a kapcsolatot.)

A gyötrődő, ébren vagy álomban – egyre megy – vívódásaim kérdése pedig az, hogy meg tudtam volna-e előzni ezt a hátralévő életemet oly alapvetően érintő szakítást? Persze egy módon biztosan, ha lemondok a *Bicikliző majom* szerzői jogáról – jogi és szellemi értelemben. Pontosabban „csak” a könyv nagyvilágban való sors(talan-ság)a szempontjából. Itthon nemcsak én vagyok a könyv kiadója – de ha bármilyen

előjellel is, de köztudott, hogy én vagyok a szerzője is. („Heller legolvasmányosabb könyvét írta meg Kőbányai János. Akik a filozófusnő bölcséletének alakulására kíváncsiak, máshová forduljanak. Kőbányai könyvében (mert övé a szerzőt megillető – nemcsak jogi – jog) ugyanis jószerivel semmit nem tudunk meg arról, aminek Heller a hírnevét köszönheti. Viszont megtudjuk mindazt, ami könyveiből kimaradt. Egy eseményekben gazdag élet epizódjai közepette ezúttal egy arc is rám tekint a lapokról. Erről elhiszem, hogy élő és eleven. A filozófiai írásaiban alig vagy csak negatív bizonyítások nyomán tudom fölfedezni az embert (pedig az etikáról szólnak). Kőbányai könyvében viszont végre látom, sőt szinte hallom is azt, aki a súlyos, az emberi jelenlét hiányától is oly nehéz filozófiai műveket kiadta. Az individuum helyett egy személy áll előttem, aki a szemünk láttára szeretni is képes; a germanizmusokat veretes magyar beszéd váltja fel (csak az a sok tucatnyi »diskurzus« ne szerepelne, amitől az élő személy kezd megint maszkká visszamerevedni); az etika problémái élethelyzetekként jelennek meg (kár, hogy sok magáért beszélő történet még itt is ideológiai tanulsággal van megfelve); az eltökélt racionalista mögül pedig elő-előtűnik az, akit nem az észérvek mozgatnak, hanem a zsigerek és ösztönök, amelyek, legyenek állítólag mégannyira »szocializáltak« is, természetessé, s ettől szeretetreméltóvá is tesz az embert. Kőbányainak bravúros teljesítménnyel sikerült előcsalogatnia a filozófusból az embert. Eszköze az *emlékezés*: ez az a »tör«, hol a filozófus »fennakadt« – írta Földényi László az első kiadás megjelenésekor, *Élet és Irodalom* 1999, 04/16. szám.) Ágnessel a közel másfél hónapig tartó levelezésünkben – bizony az internetes e-mail váltások archiválásának is meg kell találnia a helyét, módját, hiszen a levelezés a történelem- és irodalomtudomány egyik alapvető forrása – és utolsó találkozásainkkor (ezt a néhányat már csak regény tudná elbeszélni) tanúsított viselkedésemmel vajon ki tudtam volna-e úgy cselezni a mélyben szunnyadó láva-konfliktushelyzetet (nevezetesen, hogy elírtam Ágnes előtt az önéletrajzát), hogy mi mégse vesszünk össze? (Az első, az újabb német kiadással foglalkozó levélváltás-sorozatunk azzal kezdődött, hogy Ágnes megírta, hogy hamarosan megkeres egy német kiadó, s legyek vele a szokásosnál hajlékonyabb, – ekkor azonnal megéreztem a visszatarthatlan földindulást, ami beomlasztja kapcsolatunkat.) Be kellett volna áldozzam a jogfeladást? Taktikázhattam volna diplomatikusabban? Vagy eleve nem volt elkerülési esélyem? Ez a sors eleve be volt kódolva az életünkben azóta, hogy Frankfurtba a *Bicikliző* német bemutatójára kiültünk a magyar stand pódiumára népes közönség elé, Ágnes, én, s a Philo Verlag tulajdonosa-igazgatója Axel Rütters, aki a hóna alatt hozta – állítólag a nyomdából – a német kiadást, amin villámcsapásszerűen felfedeztem, hogy nincs a borítóján a nevem, s ott a figyelemtűzben nem tehettem egyebet, mint hallgattam – egészen mostanáig.

Ha az emlékezés, illetve emlékezés-diskurzus a tárgy, akkor, míg ellenőrzést gyakorolhatok felette – muszáj megszólaljak.

Ez a feladat, és benne a szerepem, nem a rosszillatú lenyúlás-próbálkozás miatt fájoan nehéz. Előfordult ez velem is, és másokkal is, nem egyszer. Hiszen az utcán s más közösségi terekben annyi mindenbe belelép az ember, szándékán kívül, s ez nem téma. Attól téma, sajnos, oly megemészthetetlenül, hogy Heller Ágnes, a számomra bálvány, s nem egy etika-könyv szerzője mindezt a mellé állásával legitímálta.

Miért? Ezen igen sokat gyötrődöm. Ó, mennyiszor, szinte naponta játszom el az elszakadás filmjét úgy, hogy én másként cselekedtem volna, s akkor minden másképp alakul.

Hogyan lesz eltávolítható belőlem, ha egyáltalán, Ágnes halála után már örökre feloldhatatlan trauma csomója? Valószínűleg: soha.

Amíg Ágnes élt, „mindezt” azzal kompenzáltam, hogy másfél év alatt – szinte minden energiámat e páros projektbe fektetve, a 90. születésnapjára – az eredeti tervekől oly eltérően, mert kényszerpályára szorítottan – összegyűjtöttem, azaz kivertem a szerzőkből – vagy interjúkat készítettem velük, ha másképp nem ment –, szerkesztettem és kihoztam egy 30 résztvevőt felvonultató Festschriftet – *Heller Ágnes-ünnepe – 90* –, valamint egy gyűjteményt, a Múlt és Jövőben három évtized alatt megjelent írásaiból – *Heller Ágnes a Múlt és Jövőben – 30–90* – s a születésnap bankettje asztalára csempésztettem. (Mivel oda nem hívtak meg.)

Ágnes életében az általa – igaz, nem sok ideje maradt rá – végiglapozott könyvről egyetlen cikk, recenzió sem jelent meg, noha a fórumok, ahol természetes lett volna e köteteket recepcióban részesíteni, melyek mindegyike az ő tanítványai-barátai szellemi irányítása alatt állnak, különösen a még a régi rendszerből kontinuuosan átmentett Élet és Irodalom, ami – bátran kijelenthető – a magyar „kulturális erőterek” egyetlen *so called* baloldali-liberális, ezért kánonképző, orientáló védbástyája. (Ugyanis eddig a jobboldali kánonképzésnek nincsenek jobboldali fórumai és azt csinálni is tudó emberei, csak a rá való lármás igény.) Ez a tény rávilágít egy mélyebb összefüggésre. A *Bicikliző* ugyan sikeres vagy jelentős könyv, de nem nekem, nem Kőbányai Jánosnak kellett volna megírnom, az épp most említett (egyébként magam fabrikálta fogalom – lásd: *Szétszálazás és újrászövés, a Múlt és Jövő a Nyugat, és a modern zsidó kultúra megteremtése*, Budapest, 2014) „kulturális erőtér”-ben el(nem)foglalt helyem okán. Ez az elhelyezkedésem (elhelyezkedni képtelenségem) Ágnesnek is nem kevés gondot okozott személyes és munkakapcsolatunk során.

S ami még földolgozhatatlanabb volt a „kulturális erőtér” számára: nem nekem kellett volna a kiadójának lennem.

Az egyéniségemből fakadó (un)szimpátiákon kívül – szerintem ezeknek is ez a meghatározó forrása – a szakítóvonal ott húzódik, hogy a zsidóknak születettek számára helyes-e zsidóknak maradniuk, pláne a holokauszt tapasztalata után?, s ez a tény meghatározó attitűd-e az életükben, avagy egy lényegtelen, sőt, az univerzalizálásból a partikularitásba lefokozó körülmény? Ágnes, szinte egyedülként a magyar vezető értelmiségiek közül – Konrád Györgyöt, Ungvári Tamást lehet ide sorolni még, Kertész Imre eleve ki volt, s most is ki van rekesztve ebből a státusból – képviselte e dichotómia elszegényítő képtelenségét, ahogy ennek többször is hangot adott: „ahogy nő és filozófus vagyok, ugyanolyan természetességgel zsidó is”.

Ágnest ez az életszemlélet kötötte a Múlt és Jövőhöz és hozzám, – mégpedig az ezzel ellentétes álláspontot képviselő magyar értelmiségi közegben. Azonban a *Biciklizőt* nemcsak ez a névvel is azonosítható személy kérdezte-írta – ami e szempontból akár elhanyagolható is lehetne –, hanem egyúttal az a személyiség is, aki a saját létezésének már születését is megelőző ellentmondásaira kereste – többek közt Ágnesnél – a „sorstalanságát” sorssá formáló válaszokat és stratégiákat. Valószínűleg ez a folyamatosan fennálló feszültség hasadt szakadássá Ágnes élete utolsó töredék idejében – nem a javamra. (A fent említett kulturális erőteret a leginkább megérzékítő folyóirat a *Holmi* – 1989–2014 – nemhogy egy sort sem írt a *Bicikliző majomról*, de Ágnesnek a Múlt és Jövőnél megjelenő könyveiről sem.) (Ugye: „az igazat mondd, ne csak a valódit”.) Ahogy mindenki a Nyugathoz fordul elsősre, ha egy XX. század első felében alkotó szellemi ember recepciójának néz utána, a Nyugatot alakoskodó Holmiból mind

a *Bicikliző*, mind Ágnes rendszerváltáskori munkáinak java – életműve egy nagy korszaka – ki lett cenzúrázva.

Ugyanis, egy jelentős alkotót kihagyni a recepcióból – az egyenlő a cenzúrával.

*

Mielőtt – nem először – az antológiából kiírom (pontosabban kiemlékezem) magamat, ismét visszagyömöszölöm a fölserkedő/fölhorgadó érzelmeket, s velük az ébren és álomban munkálkodó emlékeket. A *so called* „megoldás”, ama béke, nem tőlem függ. Hiszen ki gyakorol ellenőrzést a munka felett, ami az álom területén, s anyagában megy végre?

Ami – látszólag – nem idetartozik: az a feladat. Részvétel Ágnes utóéletében. A Múlt és Jövő műhelyében kiforrott műveknek új és új olvasókhoz, nemzedékekhez való eljuttatása. (A saját életem után is folytatást biztosítva e feladatnak.)

S nemkülönben a – lehet, csak az én számomra – töredékben maradt *Bicikliző majom* végleges formába öntése. Az volt az ötletem, amit *A nem Auschwitzban kötött szerződésről, zsidó rendszerváltás 1989–2019* (2020) című könyvem számára loptam el Ágnes 90. születésnapjára elkészítendő kötet tervéből, hogy az összes szereplőt, fogalmat el-látom részletes, sokszor fejezethosszúságú lábjegyzetekkel, hogy azt, ami 1998-ban magától értetődő volt, értelmezhetővé tegyem a mai nemzedékek, sőt, a 100 évvel későbbi olvasó számára is. (S a külföldi olvasó számára is. A *Bicikliző* holland fordítója felfedezte a kontextus hiányát, egy igen alapos jegyzetanyagot biggyesztettünk a könyv végére.) (Vajda Mihály szerint, akivel e problémáról értekeztem, e lábjegyzetek informálhatnának az Ágnes emlékezete és a *so called* objektív valóság-valódiság közötti hiátus feloldásáról is.)

De (*de*-vel nem, vagy csak nagyon indokolt esetben, kezdünk mondatot) a feladat súlya ellenére – bár a könyvterjesztők is ostromolnak érte – ama, itt már érintgetett lelki okok miatt, még mindig nem tudok belefogni.